

in elk geval, dunkt ons, in de zomer van '40 maar weinigen die binnenskamers (in het publiek werd niets van die aard vernomen) de *ongewijzigde* voortzetting van het vooroorlogs bestel bepleitten. Menigeen zag Duitslands overwinningen als bewijs dat zich in geheel Europa een staatkundige revolutie aftekende waarin gebroken zou worden met de grondslagen zowel van de parlementaire democratie als van de kapitalistische productiewijze; men lette er dus niet op dat in het Derde Rijk wel de parlementaire democratie en alle grondrechten opgeheven waren maar dat, onder de topleiding van staat en partij, in de structuur van de maatschappij, althans in de sociale tegenstellingen, niets wezenlijks veranderd was.

Een typerend voorbeeld van de omwenteling in het denken die zich bij menigeen manifesteerde, wordt gevormd door een brochure die dr. Johan Brouwer (later een van de grote 'bezielers' van het verzet; hij werd in '43 gefusilleerd), in de zomer van '40 liet verschijnen onder de titel *Geestelijke verwarring*. Als 'de verstandigste, de gebodene en de noodzakelijke houding' noemde hij 'die van berusting, gehoorzaamheid en vertrouwend afwachten'; Duitslands suprematie was 'voor lange tijd . . . verzekerd', maar Brouwer twijfelde er niet aan of Nederland zou 'in dat nieuwe Europa' 'een waardige plaats' kunnen innemen. Dan moest veel veranderen, aangezien 'het parlementarisme met zijn gesalarieerde 'volksvertegenwoordigers' . . . en het bonzenstelsel van de confessionele en politieke arbeidersorganisaties en vakverenigingen aanleiding heeft gegeven tot veel politiek en zedelijk bederf.'¹

In kringen van de Nederlandse Gemeenschap, maar ook wel hier en daar elders, werd in die tijd druk geschermd met een 'program van nationale opbouw' dat, na gesprekken met voormannen uit de groepen der veront-rusten, opgesteld was door de cultuursocioloog dr. P. J. Bouman, leraar te Middelburg. Ook hier weer zulk een merkwaardige ontwikkeling: Bouman die in de eerste jaren na Hitlers *Machtübernahme* in fascisme en nationaal-socialisme veel prijzenswaardigs aangetroffen had, stelde tijdens de bezetting zijn leven in de waagschaal door hulp te verlenen aan vervolgte Joden en ook nog op allerlei andere wijzen illegaal werkzaam te zijn. In de zomer van '40 bepleitte hij in zijn program 'versterkt gezag van personen die door karakter en bekwaamheid geschikt zijn voor de vervulling van leidinggevende functies'; één Kamer, 'gekozen op grondslag van vrije partijvorming', moest de regering uitsluitend adviseren; een 'raad van corporaties' diende de ministers voor te stellen en 'de wetgevende arbeid' te verrichten; de minister-president moest 'bijzondere volmachten' krijgen; het economisch

¹ J. Brouwer: *Geestelijke verwarring* (aug. 1940), p. 60, 68, 92.